

UDK: 347.628 (497.6) "18/19"

Izvorni naučni rad

KONKUBINAT U BOSNI I HERCEGOVINI NA PRIJELOMU 19. I 20. STOLJEĆA

Amila Kasumović

Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: U radu se nastoje prikazati do sada neistraženi segmenti iz bračne svakodnevnice običnih ljudi, kao i sinhronizirani rad Zemaljske vlade i konfesionalnih zajednica u Bosni i Hercegovini na prijelomu 19. i 20. stoljeća "u borbi" protiv izvanbračnih zajednica. Na osnovu arhivske građe, periodike i literature razmatranog perioda želi se pokazati stav društva prema pojavi konkubinata, posebno manjih sredina koje su smatrane čuvarima tradicionalnih vrijednosti, ali i vjerskih zajednica i zvaničnih organa uprave.

Ključne riječi: konkubinac, divlji brak, Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska, "povijest odozdo"

Abstract: This paper deals with, till now unexplored, fragments of marital everyday life of ordinary people, as well as synchronized cooperation of Provincial Government and religious communities in Bosnia and Herzegovina at the end of the 19th and the beginning of the 20th century.

Keywords: concubinage, cohabitation, Bosnia and Herzegovina, Austria-Hungary, "history from below"

***

Marija Mack obratila se nadbiskupu Josipu Stadleru 20. aprila 1915. s molbom da riješi njen bračni status. Marija i Michael vjenčali su se u Travniku 1890. Nevolje su počele u startu: “razvratni” Michael je varao Mariju i nakon afere s vjenčanom kumom pobjegao je na more. Mariji se javio samo jednom, kada je tražio putovnicu radi putovanja na teritorij Osmanskog Carstva. Marija je u Sarajevu vodila trgovinu mlijekom i slučajno je saznala, nakon više od 20 godina, da njen suprug živi s drugom ženom nevjenčano u Banjoj Luci. Kako Marija navodi, nikada nije tražila razvod braka budući da se smatrala dobrom kršćankom. No, nove informacije navele su je da od nadbiskupa traži rješenje: ili da joj se suprug vrati ili da se razvedu.¹

Slučaj bračnog para Mack ne predstavlja još jednu (nesretnu) ljubavnu priču. U vrijeme kada se Marija obratila nadbiskupu Stadleru bosanskohercegovačko društvo nije blagonaklono gledalo na pojavu izvanbračnih zajednica. Autori koji su se bavili istraživanjem povijesti braka i spolnosti uglavnom dolaze do zaključka da je 19. stoljeće, za razliku od ranog novog vijeka, donijelo društveni pritisak na pojedinca. Društvo je od pojedinca tražilo uzdržanost; insistiralo se na moralnosti i poštivanju društveno prihvatljivih oblika ponašanja. U tom smislu insistiralo se i na zakonitom braku. No, to ne znači da brak, kao institucija, nije prolazio periode krize, kao npr. krajem 19. stoljeća. Ta kriza se, zaključuju, očitovala i masovnijom pojavom izvanbračnih zajednica.²

Iako je riječ o vrlo važnom društvenom problemu na prijelomu 19. i 20. stoljeća, o konkubinatu se, do sada, u bosanskohercegovačkoj historiografiji nije

---

¹ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABH), Zemaljska vlada Sarajevo (dalje: ZVS), 1915, kut. 145, sign. 50-9, br. 91 893. Od svih analiziranih slučajeva konkubinata ovaj se činio najinteresantnijim iz tri razloga: 1. Marija Mack obratila se pismom direktno nadbiskupu Stadleru; 2. živjela je sama više od 20 godina bez konkretnih informacija o suprugu i 3. divlji brak njenog supruga opstajao je godinama, bez osude sredine.

² Norbert Elias, “O povezanosti kontrole nagona i oblika porodice, odnosno društvene strukture”, u: *Rađanje moderne porodice*, ur. Anđelka Milić, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988, 155-157. Edvard Šorter, “Dve seksualne revolucije”, u: *Rađanje moderne porodice*, ur. Anđelka Milić, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988, 181. Ivan Pederin, “Spolnost, brak, emancipacija žene i homoseksualnost u povijesti književnosti i filozofije”, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet, Split, 2003, vol. 38, br. 1, 137.

puno pisalo. Abduselam Balagija jedini se bavio isključivo pitanjem divljih brakova, dok je isto pitanje u drugim studijama, člancima i raspravama doticano samo usputno.

Konkubinat ili divlji brak, kako se u to vrijeme nazivala izvanbračna zajednica, podrazumijevao je izvanbračni, zajednički, spolni život dvoje ljudi.³ Zajedničko kućanstvo predstavljalo je važan kriterij pri definiranju konkubinata, jer se nije mogla bilo koja ljubavna veza proglasiti “divljom”.⁴ U periodu nakon Prvog svjetskog rata ovaj kriterij je bio manje bitan. Za pojedine kanoniste i civilni brak katolika predstavljao je konkubinat.⁵

Problem konkubinata ili divljih brakova privukao mi je pažnju radi razumijevanja života “malih ljudi”:⁶ zašto su i na koji način ljudi provodili život u konkubinatu; kako su na takvu praksu gledali Zemaljska vlada i njoj podređeni organi uprave, vjerske institucije i *narod*; koje su bile posljedice života u divljem braku? Iako iznimno interesantna, navedena pitanja predstavljaju istraživački izazov jer su dijelom “povijesti odozdo”. Šta to znači? To znači da akteri – ljudi iz mase – nisu ostavili iza sebe pisanog traga, te se podaci o njihovom porodičnom životu, u ovom slučaju, pronalaze u prijepisci između vjerskih instanci, Vrhovnog šerijatskog suda i Zemaljske vlade u Sarajevu. U pitanju su indirektni tragovi koji otežavaju rekonstrukciju pojave, ali su, istovremeno, jedino čime raspolazemo.

Dakle, primarni fokus u radu stavljen je na pitanje u kakvom su odnosu bile prihvaćene i društveno nametnute moralne vrijednosti sa životnim praksama ljudi “na terenu”. Također, u fokusu istraživanja bila je i kooperacija svjetovnih i duhovnih vlasti u *misiji* suzbijanja izvanbračnih zajednica. Pored arhivske građe, analizirana je periodika i literatura koja se odnosi na period koji razmatram.⁷ Nažalost,

³ Bratoljub Klaić, “Konkubinat”, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zora, Zagreb, 1968, 688.

⁴ ABH, ZVS, 1912, kut. 85, sign. 25-136, br. 188 798. Navedeni kriterij posebno je naglašen u dopisu koji je Zemaljska vlada poslala Nadbiskupskom ordinarijatu vrhbosanskom u Sarajevu u oktobru 1912. godine.

⁵ Vitomir Jeličić, *Kanonsko ženidbeno pravo katoličke crkve*, Tisak i naklada Hrvatske Tiskare d. d., Sarajevo, 1930, 144.

⁶ U bosanskohercegovačkoj historiografiji nedostaje više studija o porodici. Kako je bračna ili izvanbračna zajednica više vezana za privatnu sferu ljudskog bivstvovanja, ona postaje socijalno nevidljiva. Pogledati: Anđelka Milić, “Porodica: dijalog sociologije i istorije”, u: *Rađanje moderne porodice*, ur. Anđelka Milić, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988, 6.

⁷ U tom smislu, nezaobilazna su pravna, vjerska i historiografska djela međuratnog razdoblja čiji se autori, uglavnom, osvrću i na austrougarski period.

tokom istraživanja nisam naišla na statistiku koju su vodile određene instance, svjetovne ili vjerske vlasti, a koja bi dala nešto jasniju sliku o masovnosti pojave.⁸ No, broj pronađenih pojedinačnih slučajeva i ton dopisa koja su vjerska lica upućivala Zemaljskoj vladi upućuju na to da su konkubinati bili zaista zastupljeni u većem broju i da su zabrinjavali duhovne vođe različitih konfesionalnih grupa.⁹

U radu su mahom korišteni izvori koji se odnose na srpsku pravoslavnu zajednicu u Bosni i Hercegovini, jer su najvećim dijelom sačuvani. Iako se korištena građa u manjem obimu reflektira na katoličku i islamsku vjersku zajednicu, ona, ipak, jasno pokazuje da su vjerska lica navedenih zajednica, također, ukazivala na ozbiljnost problema, te da su insistirali na suradnji sa Zemaljskom vladom kako bi se pronašlo adekvatno rješenje. Jevrejska zajednica je u potpunosti izostavljena, budući da tokom istraživanja nije pronađena arhivska građa koja bi osvijetlila postojanje pitanja divljih brakova kod Jevreja.

Radi boljeg razumijevanja kompleksnosti problema treba istaknuti da je nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine odlučeno da se, zbog zatečenog stanja, ali i zbog vrlo nesigurne pozicije nove uprave, zadrže svi vjerski propisi vezani za porodično pravo.¹⁰

S obzirom na jak vjerski identitet lokalnih zajednica, austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini na ovaj način riješila se “vrućeg krompira” iz ruku. S jedne strane, bosanskohercegovačko stanovništvo moglo je uživati u održavanju već postojećih vjerskih, porodičnih i bračnih propisa, no, s druge strane, moralo se suočiti i s promjenama: urbanizacija, modernizacija, uvođenje kapitalističkog načinja poslovanja, izmjena dinamike u odnosima selo – grad, useljavanje stranaca i sl.

---

⁸ James Lyon u članku *Habsburg Sarajevo 1914: A Social Picture* navodi da je koristio *Knjigu konkubinata*, koja se čuva u Arhivu Srpske pravoslavne crkve u Sarajevu, Stara crkva. Postavila sam upit Mitropoliji u Sarajevu da mi se omogući korištenje ovog vrijednog izvora, ali je odgovor bio negativan. Tačnije, utvrđeno je da takva knjiga ne postoji. Ni autor, koji je navedenu knjigu koristio za izradu članka, nije bio raspoložen za kolegijalnu suradnju.

⁹ Na slično ukazuje i Eleanor Gordon, koja se bavila istraživanjem tzv. neregularnih brakova u Škotskoj 1855-1939. Ovakvi brakovi nisu smatrani konkubinatom budući da je veza bila javna. Par je razmijenio bračne zavjete i uživao je ugled u svojoj sredini. Međutim, vlasti su ipak insistirale da se ovakvi brakovi i registruju, što je podsjećalo na civilni brak. “Pravi” civilni brak uveden je 1939. godine. Više o tome: Eleanor Gordon, “Irregular Marriage and Cohabitation in Scotland, 1855-1939: Official Policy and Popular Practice”, *The Historical Journal*, Cambridge University Press, 2015, 4, 1059-1079.

¹⁰ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 36. Kod muslimana brak je sve do kraja Drugog svjetskog rata bio šerijatski. Aiša Softić i Mediha Maglajlić, “Običaji muslimana”, u: *Običaji muslimana, pravoslavnih, rimokatolika i Jevreja u Bosni i Hercegovini*, ur. Olivera Jovanović, Sarajevo: Međureligijsko vijeće BiH, Sarajevo, 2005, 12.

Briga o “zalutalom stadu”: Srpska pravoslavna crkva o konkubinatu

Pojava konkubinata posebno je zabrinjavala vjerske institucije. Brak predstavlja jedan od sedam sakramenata ili svetih otajstava u hrišćanstvu, a konkubinatu je značio direktno narušavanje ovog koncepta.¹¹ Isto tako, smatralo se da je direktna posljedica konkubinata pojava vanbračne djece, što je posebna tema koja zaslužuje znanstvenu obradu. U nekim dijelovima Habsburške Monarhije statistike pokazuju da je broj vanbračne djece rastao u periodu između 1848. i 1914. godine,¹² što se vezuje uz pojavu konkubinata. U nekim slučajevima konkubinatu su više zabrinjavali crkvene velikodostojnike nego prostitucija: seksualna veza je trajala duže, kao i život u nemoralu.¹³

Na koji način je pojava konkubinata zabrinjavala vjerska lica ilustrira primjer mitropolita Nikole Mandića, koji je bio zadužen za područje Zvorničko-tuzlanske mitropolije.¹⁴ Nakon višestrukih prijava da na području njegove mitropolije postoji više slučajeva konkubinata i razvoda braka, mitropolit je insistirao na istraživanju prijavi i prikupljanju izvještaja za pojedina mjesta. Rezultati poduzetog istraživanja nagnali su ga na zaključak da je institucija braka u krizi, te da su divlji brakovi zavladaali u tom području. Također, zaključio je: “Po izvještajima, što smo ih još prošle godine primili, broj zavađenih supruga iznosio je 200 pari, – onijeh u naložniku i ne spominjući.”¹⁵ Kako bi iskorijenio navedene prakse, mitropolit Mandić 1894. izdao je naredbu za svoju mitropoliju u kojoj je jasno definirao određena pitanja vezana za ispravno sklapanje crkvenog braka: bračni

¹¹ “Kršćanski brak i obitelj su ‘Crkva u malom’”, Zorica Maros, “Običaji rimokatolika”, u: *Običaji muslimana, pravoslavnih, rimokatolika i Jevreja u Bosni i Hercegovini*, ur. Olivera Jovanović, Sarajevo: Međureligijsko vijeće BiH, Sarajevo, 2005, 90. “Brak se zaključuje između dva dijela Hristovoga tijela i zato predstavlja tajnu. A pošto predstavlja tajnu, brak nije pravni dogovor, već vječiti dar koji je dostupan građanima Carstva Božijega...”. Citirano prema: Aleksandra Srdanović, “Običaji pravoslavnih”, u: *Običaji muslimana, pravoslavnih, rimokatolika i Jevreja u Bosni i Hercegovini*, ur. Olivera Jovanović, Sarajevo: Međureligijsko vijeće BiH, Sarajevo, 2005, 56.

¹² Valeria Soroștineanu, “The Discourse on Marriage Concubine and Illegitimate Children in the Transylvanian Orthodox Ecclesiastical Environment after 1894”, *Roman Journal for Population Studies* 6, Izd. I mjesto, 2012, 1, 66, 72.

¹³ Istina, ovo se odnosi na Španiju u ranom novom vijeku, ali je meni bilo iznimno interesantno. Pogledati odličan rad Eukene Lacarra Lanz, “Changing Boundaries of Licit and Illicit Unions: Concubinage and Prostitution”, *Marriage and Sexuality in Medieval and Early Modern Iberia. Hispanic Issues*, Routledge, New York – London, 2002, 26, 252-304.

¹⁴ Na ovoj funkciji bio je u periodu 1892-1896. Potom je izabran za mitropolita dabrobosanskog.

¹⁵ ABH, ZVS, 1895, kut. 401, sign. 46-324/2, br. 119 642.

ispit, bračni oglasi, bračne smetnje i vjenčanje. Vrlo značajan je treći odjeljak te naredbe, u kojem je definirano čak 14 potencijalnih bračnih smetnji, od tjelesne nesposobnosti i neadekvatnih godina za stupanje u brak, preko “umnih bolesti”, do srodstva, razlike u vjeri i krivičnog prekršaja.¹⁶ Insistiranje na jasnom preciziranju bračnih prepreka bilo je važno, jer je njihovo ignoriranje upravo vodilo izvanbračnoj vezi.

Mitropolitu Mandiću bila je izuzetno važna podrška Zemaljske vlade u provođenju spomenute naredbe. Nažalost, reakcija Zemaljske vlade je u konkretnom slučaju izostala, bez objašnjenja.

Osim navedene naredbe, koja se ticala određene mikrolokacije, insistiralo se i na naredbama vrhovnih vjerskih instanci pojedinih konfesionalnih grupa. Dakle, u pitanju su bile naredbe općeg karaktera, a bile su obavezujuće za sve pripadnike određene konfesije bez obzira na mjesto stanovanja. Tako je Srpsko-pravoslavna konzistorija dabrobosanska upozoravala Zemaljsku vladu na naredbu Carigradske patrijaršije od 17. juna 1900. godine kojom je osobama pravoslavne vjeroispovijesti *ponovo* strogo bilo zabranjeno sklapanje braka po četvrti put, jer se to kosilo s odredbama u braku definiranim kanonskim pravom.¹⁷ U tom smislu, četvrti brak mogao se posmatrati jedino kao “divlji”.

Srpsko-pravoslavna konzistorija i sama je insistirala na poštivanju principa da je nakon tri sklopljena braka zabranjeno sklapati i četvrti brak, ali je u određenom momentu bila prinuđena da se pozove na autoritet vrhovne vjerske instance kakva je bila Carigradska patrijaršija. Osim toga, potreba da se izda naredba vezana za samo jednu stavku iz dužeg spiska okolnosti koje predstavljaju prepreke braku navodi na zaključak da je upravo ovaj dio propisa bio često u praksi (ne) svjesno stavljan po strani. Dakle, bez obzira na propise, pojedinci su se odlučivali na sklapanje četvrtog braka.

Na koncu, kada ni pozivanje na Carigradsku patrijaršiju i njene naredbe nije dalo željene rezultate, Srpsko-pravoslavna konzistorija dabrobosanska je u više navrata insistirala na suradnji s organima zemaljske uprave, posebno sa Zemaljskom vladom.¹⁸ Kako je u jednom dopisu navedeno, konkubinati su održavani zahvaljujući činjenici da su se “obični ljudi” pozivali na svoju neukost i nepoznavanje vjerskih propisa; ponekad su ukazivali na to da je njihova veza općeprihvaćena, te da ista, osim svećenika, nikoga ne sablažnjava. Bilo je i slučajeva gdje

---

¹⁶ Isto.

¹⁷ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-540, br. 732.

¹⁸ Gotovo identična situacija zabilježena je i u Transilvaniji na prijelomu 19. i 20. stoljeća. Više o tome: V. Soroștineanu, “The Discourse on Marriage”, 66-79.

je izgovor za konkubinat bio svećenik sam, koji je, navodno, odobrio zajednički život para dok ne bude izrađena dozvola za vjenčanje. Budući da su to bili jedini izgovori za divlji brak, koji su pri istragama lokalnih organa uprave smatrani logičnim, Srpsko-pravoslavna konzistorija upozoravala je Zemaljsku vladu da se istraga na terenu uopće ne treba provoditi, nego da “naložnike” jednostavno samo treba rastavljati.¹⁹

Pored rastavljanja parova, na čemu je insistirala Srpsko-pravoslavna konzistorija, druge vjerske instance, poput Ordinarijata nadbiskupije vrhbosanske, tražile su i poduzimanje oštrijih mjera od Zemaljske vlade kako bi se spriječila praksa tzv. probnih brakova (iako se ponekad radilo o prolongiranim brakovima, gdje se na vjenčanje čekalo i po nekoliko godina).²⁰

Iz pojedinačnih dopisa vjerskih lica različitih konfesionalnih grupa proizlazi da je konkubinata bilo, da su se tome vjerske zajednice snažno suprotstavljale, ali da su se često osjećale bespomoćnim, te su nerijetko tražili podršku i pomoć od Zemaljske vlade.

Miješati se ili ne? Stav Zemaljske vlade o izvanbračnim zajednicama u Bosni i Hercegovini

Zemaljska vlada uglavnom se slagala s konstatacijom da divlji brakovi ugrožavaju “javni moral”, ali se pridržavala naredbe iz 1891, koja se mogla tumačiti na različite načine. Naime, još 1889. donesena je interna instrukcija za političke oblasti u kojoj je stajalo da iste smiju posredovati u slučajevima konkubinata samo ukoliko je riječ o kažnjivom činu, javnoj sablazni, te ako je takav odnos poguban za jednu stranu (npr. maloljetna osoba).²¹

Navedena instrukcija poslužila je kao osnova za Vladinu naredbu od 23. augusta 1891. godine, br. 28 407: “Konkubinat je sam po sebi nedopuštena sveza, no oblasti mogu posredovati samo u slučaju, kad predleži kakav kažnjiv čin, ili

---

¹⁹ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-553, br. 918.

²⁰ ABH, ZVS, 1900, kut. 45, sign. 5-274, br. 130 600. Iako se ne odnosi na područje Bosne i Hercegovine, upućujem na studiju koja pojašnjava razliku između trajno i privremeno nevjenčanih. Budući da u bosanskohercegovačkoj historiografiji ne postoje slična istraživanja, navedena studija može biti vrlo korisna. Pogledati: Magdalena Mijaković, “Nevjenčani brak”, *Emološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, Zagreb, 1999, br. 22, 165-167.

²¹ Eugen Sladović plem. Sladojevički, *Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini*, Vlastita naklada izdavatelja/Bosanska pošta, Sarajevo, 1915, 114.

ako takova sveza uzrokuje kod pučanstva javnu sablazan ili nemir i uzrujanje; u protivnom spada na nadležne crkvene oblasti da posreduju.”²²

U principu, političke oblasti posredovale su u slučajevima rastavljanja parova koji žive u konkubinatu ukoliko bi se pokazalo da je par u krvnom srodstvu.²³ U tom slučaju nije trebalo biti dileme: par je morao biti odvojen. Istina, to nije bilo nužno odmah po prvoj prijavi koja bi došla od strane vjerskog lica, ali kod ponovljene prijave izlazilo se na teren i situacija je, obično, bivala riješena (znalo je biti i izuzetaka). Treba naglasiti da u ovakvim slučajevima pitanje izazivanja javne sablazni nije uzimano u razmatranje, nego se podrazumijevalo da se par mora rastaviti. Na navedeni način postupano je u slučaju konkubinata Steve Travara i Đurđije Balać (kotar Jajce). Čak je zanemarena i okolnost da je Đurđija bila trudna. Odnosno, odlučeno je da par bude rastavljen nakon poroda i Đurđijinog oporavka.²⁴ Zabilježeno je još sličnih slučajeva.²⁵

Zemaljska vlada reagirala je preko kotarskih ureda i u slučaju kada bi konkubinatom mogao ukazivati na pojavu tajne prostitucije, ukoliko bi muškarac odbio izdržavati djecu koju je dobio u divljem braku, te ukoliko bi osoba, i pored direktne zabrane braka koju je izdao carigradski patrijarh, insistirala na konkubinatu.²⁶

U slučaju da par nije slijedio instrukcije političkih oblasti, te je ustanovljeno da je par, nakon prisilnog rastavljanja, ponovo počeo skupa živjeti, političke oblasti mogle su kazniti “prijestupnike” zbog neposluha. Obično se radilo o zatvorskim ili novčanim kaznama, koje je kotarski ured određivao u dogovoru sa Zemaljskom vladom. Međutim, pribjegavalo se i praksi da se parovima prijeti otkazom ukoliko su bili zaposleni. Ako bi se ispostavilo da je jedna osoba, umiješana u slučaj konkubinata, zavičajna u drugoj općini, moglo joj se prijetiti nasilnim izgonom u “zavičajnu općinu”.²⁷

²² E. Sladović, *Priručnik zakona i naredaba*, 114. Slična naredba je izdata i 1908. Usp. ABH, ZVS, 1913, kut. 147, sign. 50-21, br. 11 546.

²³ Navedeno nije predstavljalo pravilo. Zaista su se odluke donosile ovisno o “slučaju”.

²⁴ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-535, br. 186 393. Usp. E. Sladović, *Priručnik zakona i naredaba*, 114.

²⁵ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-537, br. 160 166: Krsto Radovanović i Petra Moćević (ekspozitura Trnovo); sign. 6-541, br. 202 535: Manojlo Golubović i Ana Glavaševa. ABH, ZVS, 1902, kut. 51, sign. 6-500, br. 2972: Savo Marković i Ljubica Katanić (kotar Bugojno).

²⁶ ABH, ZVS, 1900, kut. 45, sign. 5-247, br. 130 600. ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-547, br. 182 527: Rade Savić, četvrti brak.

²⁷ ABH, ZVS, 1914, kut. 173, sign. 50-21, br. 216 209: Jozo Dreno i Janja Manoga rastavljeni su pod prijetnjom novčanom kaznom od 50 K ili 5 dana zatvora. Usp. E. Sladović, *Priručnik zakona i naredaba*, 114.

Političke oblasti obično bi odbijale reagirati u slučaju da konkubinat nije izazivao javnu sablazan, da su u izvanbračnoj zajednici već rođena djeca ili se iščekivala prinova²⁸ ili je par neometano živio u konkubinatu dugi niz godina, bez prijave i pritužbi.²⁹ Odbijanje kotarskog ureda da se angažira u pojedinim slučajevima moglo je biti samo privremenog karaktera i, nužno je naglasiti, nije značilo da će svaki kotarski predstojnik postupiti na jednak način. Na ovom mjestu potrebno je istaknuti da su organi zemaljske uprave *oprezno* posredovali u slučajevima konkubinata, jer je značajan broj istih bio zabilježen i u redovima “policajne straže”. U takvim zajednicama bilo je dosta djece, a mnogi stražari vremenom su podnosili zahtjev za sklapanje braka. Zemaljska vlada je smatrala da se radi o dvjema olakšavajućim okolnostima, koje su zahtijevale nešto blaži pristup.³⁰

U slučaju da se par koji živi u divljem braku pozivao na svećenika koji im je dao dozvolu da žive skupa dok ne stigne dozvola za vjenčanje, Zemaljska vlada je, također, davala instrukciju nižim organima uprave da se suzdrže od bilo kakvog uplitanja.³¹ Jednako je izostajalo uplitanje zemaljskih organa uprave u slučaju konkubinata u kojem je par pripadao različitim konfesionalnim zajednicama. Zajedničko ministarstvo finansija naredbom od 23. januara 1912, br. 17 029, donijelo je odluku da zemaljske oblasti nemaju utjecaja na miješane brakove, jer su porodično i bračno pravo spadali u kompetenciju vjerskih zajednica. Naravno, sve navedeno odnosilo se na parove koji su bili bosanskohercegovački zemaljski pripadnici.³²

²⁸ Kao ilustracija može poslužiti slučaj Milana Džakule i Stane Kačavende (kotar Prijedor), koji su trebali biti rastavljeni zbog srodstva, ali je kotarski ured odbio reagirati jer par nije izazivao javnu sablazan, te zbog okolnosti da je Stana bila u poodmaklom stadiju trudnoće. ABH, ZVS, 1900, kut. 51, sign. 6-508, br. 314 res. Usp. sign. 6-510, br. 97 330.

²⁹ Kao što je slučaj s Michaelom Mackom s početka teksta. Suprugu Mariju je napustio, ali je kasnije, po povratku u domovinu, živio skoro 20 godina u konkubinatu s izvjesnom Hedwigom u Banjoj Luci. Svi su ih smatrali uglednim građanima i tretirali ih kao bračni par.

³⁰ ABH, ZVS, 1912, kut. 85, sign. 25-136, br. 188 798. Priložen je dopis vladinog povjerenika za grad Sarajevo upućen Nadbiskupskom ordinarijatu vrhbosanskom, a kao odgovor na dopis iz februara 1912. u kojem se ukazuje na više slučajeva konkubinata u glavnom gradu.

³¹ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-535, br. 186 393. Pojedini kotarski predstojnici odbijali su posredovati u slučajevima konkubinata, jer su smatrali da su oni rezultat strogih crkvenih pravila. ABH, ZVS, 1912, kut. 187, sign. 50-21, br. 195 925.

³² ABH, ZVS, 1916, kut. 122, sign. 50-9, br. 68 547. Kod vjenčanja s pripadnicima kraljevina i zemalja zastupanih u Carevinskom vijeću, potom pripadnika različitih ugarskih općina, te onih koji su bili zavičajni u Hrvatskoj i Slavoniji, bilo je potrebno da sve navedene kategorije u rodnom mjestu dobiju certifikat kojim im se odobrava stupanje u brak. Pojašnjenje je ponuđeno Vrhovnom šerijatskom sudu, budući da je jedan kotarski šerijatski sud izvršio čin vjenčanja bez potrebnog certifikata. ABH, Vrhovni šerijatski sud (dalje: VŠS), 1913, serija A, kut. 2, spis br. 5a.

Međutim, ovakav pristup u praksi je predstavljao veliki problem za parove različitih konfesija. Npr. Katolička crkva priznavala je brak jedino u slučaju da je sklopljen pred katoličkim svećenikom.³³ U tom slučaju parovi različitih konfesija imali su dvije mogućnosti: život u konkubinatu ili preobraćenje jednog od budućih supružnika u drugu vjeru.³⁴

Teško da su navedene različite i često oprečne percepcije konkubinata, razvijane kod zemaljskih oblasti, te shodno tome i djelovanje navedenih u praksi, mogli zadovoljiti predstavnike vjerskih zajednica koji su opetovano slali dopise Zemaljskoj vladi s nadom da će im ona pomoći u suzbijanju konkubinata. Ponekad su vjerske zajednice isticale dobru suradnju sa Zemaljskom vladom, ali nisu izostajale ni kritike. Smatralo se da političke oblasti ne reaguju uopće, a i kada reaguju, da to čine bez imalo energije, što u konačnici daje loše rezultate.³⁵

Odgovor Zemaljske vlade bio je taktičan: ova vlada bila je svjesna važnosti problema i bila je spremna djelovati u pravcu smanjenja broja konkubinata, te raditi u interesu “javne čudorednosti”.³⁶ Međutim, istovremeno, Vlada je naglašavala da je njena više puta navođena naredba iz 1891. godine sasvim dovoljna za rješavanje problema konkubinata, te da slični propisi postoje i na području Monarhije i sasvim odgovaraju situaciji na terenu.³⁷ Zemaljska vlada kategorično je odbila prijedlog Srpsko-pravoslavne konzistorije da se istrage o konkubinatu ne provode, nego da se parovi samo rastavljaju. Vlada je insistirala na tome da informacije o konkubinatu, koje na njenu adresu pristižu iz vjerskih zajednica, moraju biti tačne, a ona je, sa svoje strane, mogla obećati vrlo stroge istrage pojedinačnih slučajeva.³⁸

---

³³ V. Jeličić, *Kanonsko ženidbeno pravo*, 224.

³⁴ Npr. jedan musliman iz Sarajeva živio je u konkubinatu s bivšom časnom sestrom. Zbog pritisaka vjerovatno je odlučio odeseliti u Zagreb i krstiti treće dijete. Philippe Gelez, “Vjerska preobraćenja u Bosni i Hercegovini (c. 1800-1918)”, *Historijska traganja*, Institut za historiju Sarajevo, Sarajevo, 2008, br. 2, 27.

³⁵ ABH, ZVS, 1900, kut. 51, sign. 6-501, br. 275.

³⁶ ABH, ZVS, 1912, kut. 85, sign. 25-136, br. 188 798.

³⁷ Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada je 23. augusta 1899. donijela akt u vezi sa konkubinatom sličan naredbi Zemaljske vlade iz 1891. Naime, u tom dokumentu stoji: “Dokle god je takav odnošaj samo stvar užega skromnoga života, nema povoda da oblasti postupaju, nu čim bude oblast ustanovila da taj odnošaj pobuđuje javnu sablazan ili ugrožuje javnu čudorednost, pismenom odlukom će dotične osobe pozvati, da se u opredijeljenom roku razidu odnosno vjenčaju...”. Citirano prema Abduselam Balagija, “Konkubinatu (divlji brakovi) kod muslimana”, *Gajret Kalendar za godinu 1938*, Štamparija Bosanska pošta/ Josip Bretler i dr., Sarajevo, 1937, 105.

³⁸ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-553, br. 147 418.

Dakle, naredba Zemaljske vlade iz 1891. godine ostavljala je prostor za poštivanje privatnog prostora i pojedinačnih izbora svakog pojedinca, sve dok takvi izbori ili način života nisu narušavali javni red i mir. S druge strane, u iznimno osjetljivim situacijama odlučivala se na pružanje podrške vjerskim institucijama koje su apelirale na zemaljske organe uprave da se pronade rješenje ovog pitanja.

Šta možemo znati o perspektivama stanovništva?

Prethodno je bilo važno pokazati kako su na pojavu konkubinata gledali vjerski službenici i vlast kako bi se lakše shvatio stav lokalnog stanovništva prema ljudima koji su živjeli u izvanbračnoj zajednici. Za rekonstruiranje “njihove strane priče” izuzetno dragocjeni bili su izvještaji kotarskih ureda koji su parove optužene da žive izvanbračno pozivali na saslušanje, skupa sa svjedocima, sastavljali o tome protokole i slali ih na uvid Zemaljskoj vladi. Iako su podaci šturi i manjkavi, oni su, istovremeno, jako dragocjeni, budući da omogućavaju makar ograničeno sagledavanje perspektive stanovništva.

Praksa ukazuje na ambivalentan odnos “svijeta” prema slučajevima konkubinata: od osude i sablažavanja do prihvatanja tuđih životnih izbora. Razlika je postojala, zavisno od sredine o kojoj je riječ. Naprimjer, u nekim selima bilo je dovoljno da se osoba uda/oženi, bez vjenčanja.

Na tragu ovih navoda je i zapažanje Ibrahim-bega Bašagića iz 1882. godine po dolasku u Konjic. On je uočio da se stanovništvo iz okolice Jablanice ne vjenčava pred kadijom, kako je šerijat propisivao, nego po mjesnim običajima.³⁹ Kod Hadžijahića se, također, nalaze veoma interesantni navodi: “Svadba, taj narodnim običajem sankcionirani čin, smatrala se, naročito na selu, mjerodavnija od registracije ženidbe kod vlasti.”⁴⁰ Kasnija etnografska istraživanja potvrđuju Hadžijahićeve navode. Kod Milenka Filipovića može se naći podatak kako “...u nekim krajevima nije uopšte nikakva sramota da žena, nevenčana, rađa u kući svoga muža i njegovih roditelja, ako je u nju dovedena kao nevesta...”⁴¹ I neka relativno novija istraživanja potvrđuju da je u nekim sredinama nevjenčani brak

---

³⁹ Isto.

⁴⁰ Muhamed Hadžijahić, “Bračne ustanove u bosanskih muslimana prije 1946. godine”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut Sarajevo, Sarajevo, 1981, br. XXXI, 160.

⁴¹ Miljenko S. Filipović, *Sklapanje i razvod hrišćanskih brakova pred kadijama u tursko doba*, Naučno društvo SR BiH, Sarajevo, 1963, 193.

smatran “pravim” brakom.⁴² Razlozi za takav stav okoline prema konkubinatu leže vjerovatno u činjenici da je izvanbračna zajednica poštivala princip javnosti.

Sličan odnos pojedinih zajednica prema nevjenčanim parovima koji žive skupa može se pronaći i u arhivskoj građi. Već sam u više navrata spomenula slučaj Michaela Macka, koji je napustio suprugu, a nedugo nakon toga i domovinu. Po povratku iz inostranstva živio je u konkubinatu s novom izabranicom – Hedwigom. Njihova veza je, prema izvještaju kotarskog ureda, smatrana “besprijeckornom i uzornom”, a sugrađani su ih doživljavali kao bračni par.⁴³

No, sličnih slučajeva može se naći i u manjim sredinama. Kotarski ured u Varcar-Vakufu u izvještaju o slučaju konkubinata Mile Pjevalice i Milice Gvozdenac naglasio je da je narod za njihovu vezu znao, te da se niko nije protivio. Olakšavajuću okolnost predstavljalo je nastojanje para da se vjenča, ali nije navedeno zašto im to nije uspjelo.⁴⁴

Za nevjenčani par bila je bitna podrška roditelja, ali sigurno i šire zajednice. Nesretne okolnosti, koje su zadesile određenu porodicu, mogle su predstavljati prostor za razumijevanje prilika koje su dovele do konkubinata. Takav primjer predstavlja slučaj maloljetnog Tome, koji je kući doveo osam godina stariju Draginju. Njihovi očevi su blagoslovili vezu, a zajednica je imala razumijevanja za navedeni divlji brak budući da je Tomin otac izgubio petero djece. Također, konkubinac je smatran privremenim rješenjem dok Tomo ne napuni potrebne godine za brak.⁴⁵

Saglasnost roditelja, miran i povučen način života išli su u prilog nevjenčanom paru Edhemu Mostiću i Paulini Jina. U ovom slučaju je, pored konkubinata, problem predstavljala i razlika u konfesionalnoj pripadnosti Edhema i Pauline. Međutim, komšije, kao i muhtar sarajevske Haradži Mustafagine mahale, u kojoj je par živio, navedenu vezu nisu smatrali sramotnom. Vezu je osuđivao jedino mjesni imam Ahmed Prelo, koji se na koncu povukao kada mu je predočeno da Edhem razmišlja i o prelasku na drugu vjeru kako bi mogao ostati sa svojom izabranicom. Ipak, zemaljski povjerenik za grad Sarajevo upozorio je Edhema i Paulinu da će, u slučaju da se tužbe ponove, biti prisiljen Paulinu udaljiti iz Sarajeva.⁴⁶

⁴² M. Mijaković, “Nevjenčani brak”, 174.

⁴³ ABH, ZVS, 1915, kut. 145, sign. 50-9, br. 91 893.

⁴⁴ ABH, ZVS, 1900, kut. 51, sign. 6-493, br. 22 877.

⁴⁵ ABH, ZVS, 1900, kut. 51, sign. 6-523, br. 1444.

⁴⁶ ABH, ZVS, 1902, kut. 48, sign. 8-232/2, br. 11 346.

Zajednica je konkubinat smatrala opravdanim ukoliko se radilo o vezi dvaju samohranih roditelja, što je bio slučaj sa Stevom Travarom i Đurđijom Balać iz sela Borci kod Jajca. Naime, oboje su izgubili supružnike i ostali sami s djecom. Njihova veza više je podsjećala na simbiozu nastalu iz nužde: Stevi je bila potrebna pomoć oko malog djeteta, a Đurđiji je bio potreban hranitelj, budući da joj je prvi suprug bio nadničar i nije ostavio ništa iza sebe. U međuvremenu je Đurđija ostala trudna sa Stevom, te bi njihovo rastavljanje izazvalo još veću tragediju. Okolina je blagonaklono gledala na njihovu zajednicu.⁴⁷

U nekim krajevima stanovništvo se nije izjašnjavalo o pojedinačnim slučajevima konkubinata. Interesantno je zapažanje kotarskog predstojnika iz Kotor-Varoši o prijavljenom slučaju konkubinata u selu Imljani. Naime, on je odbio posredovati u slučaju konkubinata Pave Tešića i Roze Zlovarić, jer je smatrao da u takve veze ulazi uglavnom sirotinja i to iz nužde. Također, naglasio je: “Kako je pak podneblje u Imljanima uslijed visine oporo, a ljudi na njima žive i onako teškijem životom, to ih ovakovi koraci pojedinaca još manje zanimaju...”⁴⁸ Time je kotarski predstojnik htio poručiti višim instancama vlasti da lični izbori pojedinaca trebaju to i ostati – lični izbori, te da se zemaljski organi uprave u takva pitanja ne bi trebali miješati.⁴⁹

U nekim “osjetljivijim” slučajevima stanovništvo je kategorično zahtijevalo rastavljanje para koji je živio u konkubinatu. Vrlo je dramatičan slučaj telegrafiste Đure Jagodića (porijeklom iz Slavonije), koji je, navodno, u Pazariću živio s petnaestogodišnjom Anom Zubac iz Gradinca, kotar Mostar. Ova veza je sablažnjavala stanovnike Pazarića iz više razloga. Na prvom mjestu u pitanju su bile Anine godine. Osim toga, Đuro je bio pravoslavac i bilo je izgledno da bi Ana, kako bi mogla ući u legitiman brak s Đurom, mogla preći u pravoslavlje. Navodno, njeni roditelji bili su ogorčeni činjenicom da nije poslušala njihove savjete, te da je “na svoju ruku” napustila rodno mjesto i otišla s Đurom.⁵⁰

Istraga je pokazala da Ana ima 20 godina, da joj je blagoslov za vezu s Đurom dala majka, te da Ana ne namjerava promijeniti vjeroispovijest. Par se, uz posebnu dozvolu, vjenčao u pravoslavnoj crkvi, a Ana je ostala katolkinja.

---

⁴⁷ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-535. Zapisnik sastavljen u kotarskom uredu u Jajcu 20. oktobra 1902.

⁴⁸ ABH, ZVS, 1912, kut. 187, sign. 50-21, br. 195 925.

⁴⁹ U Škotskoj su službenici imali razumijevanja za parove koji žive u neregularnim brakovima. Nisu ih smatrali nemoralnim. Njihovu situaciju pravdali su finansijskim, vjerskim i pravnim preprekama usljed kojih je regularan brak bio nemoguć. E. Gordon, “Irregular Marriage and Cohabitation”, 1075.

⁵⁰ ABH, ZVS, 1902, kut. 40, sign. 5-275, br. 19 833.

Ponekad su vjerske institucije, u namjeri da animiraju Zemaljsku vladu da se aktivnije uključi u rješavanje pitanja konkubinata, slale dramatične izvještaje. U ovim izvještajima navodi se da su slučajevi konkubinata toliko sablažnjivi da postoji mogućnost žestokog narodnog bunta ili izljeva narodnog bijesa. Ponekad su protiv konkubinata bili samo članovi uže porodice: roditelji ili djeca (kod udovaca).⁵¹

Zapravo je vrlo teško izvesti pouzdan zaključak kako je selo ili mahala gledalo na pojedinačne slučajeve konkubinata. Prijave protiv konkubinata nisu podnosili “obični ljudi”, nego vjerska lica, koja su uglavnom govorila “u ime ostalih”. Na saslušanjima pri kotarskim uredima pojavilo bi se nekoliko svjedoka koji su bili bliski paru, te se ni njihovi iskazi ne mogu smatrati vjerodostojnima. Nešto pouzdanije su opservacije pojedinih kotarskih predstojnika koji bi se odlučili za opširniju istragu određenog slučaja. Takva arhivska vrela potvrđuju zaključke etnologa da su konkubinati u pojedinim sredinama bili prihvaćeni kao nešto uobičajeno, dok su u ostalim smatrani sramotnim.

Put do konkubinata: ljubav, nužda ili privremeno rješenje?

U korištenim izvorima (izvještaji kotarskih ureda) i konsultiranoj literaturi navode se dvije grupe faktora koji su bili presudni za formiranje izvanbračnih zajednica: 1. socioekonomski i 2. kanonski, odnosno šerijatske prepreke za sklapanje braka.

U prvu grupu faktora spadaju: izostajanje roditeljske saglasnosti za sklapanje braka, siromaštvo osoba koje stupaju u zajednicu i izbjegavanje troškova svadbe, siromaštvo djevojke (izostanak miraza), razlika u društvenom položaju osoba koje zasnivaju vezu, smrtni slučaj u porodici (zbog kojeg se odgađa vjenčanje), maloljetništvo.⁵² Osim toga, neki autori smatraju da treba navesti i ekonomske promjene nastale usljed modernizacije društva, utjecaj gradskog života na seksualnost i brak, migracije selo – grad (odlazak seoskih djevojaka na služinački rad u gradove), te odgađanje braka zbog vojne službe.⁵³ Neki autori smatrali su da su negativne pojave u društvu poput prostitucije i “klatarenja” posljedica lošeg obrazovnog sistema i odbijanja da se redovno pohađanje škole prihvati i za žensku djecu.⁵⁴

---

⁵¹ Ilustracije radi pogledati: ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-521, br. 1912; sign. 6-537, br. 1736 i 1865; sign. 6-540, br. 732.

⁵² M. Mijaković, “Nevjenčani brak”, 175.

⁵³ V. Soroštineanu, “The Discourse on Marriage”, 73.

⁵⁴ Ibrahim Džačić, *Uzroci propadanja muslimanskog ženskinja*, Štamparija S. Ugrenović i sinovi, Banja Luka, 1919. Usp. Dževad Sulejmanpašić, *Jedan prilog riješenju našeg muslim. ženskog pitanja*, Štamparija D. & A. Kajon, Sarajevo, 1918, 15-16, 22-24, 32.

U bosanskohercegovačkom društvu s kraja 19. i početka 20. stoljeća u pitanju su najčešće bili sljedeći faktori: siromaštvo (u tom slučaju djevojke u konkubinatu žive kratko, a potom se sklapa brak bez puno troškova; naglašeno je da nisu bili u pitanju probni brakovi, te da je takvih bilo malo), izbjegavanje velikih svadbenih troškova (karakteristično čak i za dobrostojeće muslimanske i pravoslavne porodice), izostajanje roditeljskog blagoslova, različit socijalni status para, nemogućnost razvoda (čak i u slučajevima nasilja u porodici).⁵⁵ Dosta se diskutiralo i o utjecaju modernizacijskih procesa kroz koje je prolazilo bosanskohercegovačko društvo. Tako je Safijje-hanuma (Sofija Pletikosić) 1911. pisala kako je upravo modernizacija obrazovnog sistema, odnosno insistiranje na školovanju unazadilo muslimansku mladež. No mogli su se pronaći i kontraargumenti. Na navode Safijja-hanume oštro je odgovorio dr. Hamdija Karamehmedović, koji je insistirao na tome da se “po tim mejhanama i bludilištima” upravo moglo najviše naći omladine koja nikada nije pohađala školu ili je završila “možda koji razred osnovne škole”.⁵⁶ Dakle, prema njegovom mišljenju, modernizacija nije nužno morala utjecati na napuštanje ustaljenih moralnih načela u bosanskohercegovačkom društvu.

U kotaru Cazin šerijatski sudac Hodžić za kratko vrijeme službovanja uočio je uznemirujuću praksu tzv. “pazarivanje” ženske djece. Radilo se o tome da bi se djevojka, uz dozvolu roditelja, zakonski vjenčala za određenog izabranika. Nakon kratkog vremena bi ga napuštala i vraćala se u porodični dom. Potom bi je roditelji “prodali” drugom mladiću ili udovcu za novac, za jednu ovcu ili kozu. Navodno je bilo slučajeva da jedna djevojka za kratko vrijeme promijeni “po tri i više muževa”.

U ovom slučaju ostvarena je dobra suradnja između Zemaljske vlade i Vrhovnog šerijatskog suda u Sarajevu, pri čemu je Zemaljska vlada sugerirala navedenoj instanci kako spomenuta praksa podliježe, po više stavki, Kaznenom zakonu (zločinstvo srodstva po članu 207, bigamija po članovima 289 i 290, te preljuba po članu 456).⁵⁷

---

⁵⁵ ABH, ZVS, 1900, kut. 45, sign. 5-274, br. 130 600; ZVS, 1912, kut. 187, sign. 50-21, br. 195 925; ZVS, 1913, kut. 147, sign. 50-21, br. 11 564.

⁵⁶ Hamdija Karamehmedović, *Odgovor na pisma “Safijje” hanume*, Naklada “Zemana” / Štamparija “Bosanske pošte”, Sarajevo, 1911, 11.

⁵⁷ ABH, VŠS, 1895, serija A, kut. 1, spis br. 8. U ratu su pojedini muslimanski vojnici pribjegavali praksi da se šerijatski vjenčavaju u različitim mjestima boravka, tj. zbog dislociranja su bili prisiljeni napustiti jednu ženu, ali bi novu pronalazili u novom gradu. Zbog navedene prakse VŠS 1917. sastavilo je *Osnovu naredbe o zabrani sklapanja braka među muslimanima mimoslavši šer. sud i kazni za to*. Da li je ova osnova bila odobrena, nije mi poznato. ABH,

Zemaljska vlada je u nekoliko navrata priznala da je praksa konkubinata bila prisutna među pripadnicima *Sicherheitswachta* (snage zadužene za održavanje javnog reda i mira).⁵⁸ Navedena pojava pravdala se činjenicom da postoji određena kvota dozvola za brak za navedene snage, te su svi oni koji nisu ulazili u tu kvotu birali izvanbračnu vezu kao privremeno rješenje. Situacija se mogla popraviti lobiranjem za višu kvotu dozvola za brak.⁵⁹

Kada su u pitanju vjerski propisi, konkubinat je bio rješenje za parove koji nisu mogli, iz različitih razloga, dobiti dozvolu za brak od vjerskih lica. Istina, neke od tih situacija bile su privremenog, a neke trajnog karaktera.

U šerijatskom bračnom pravu prepreke za brak podijeljene su u dvije skupine: apsolutne i relativne. U prvu skupinu spadaju: srodstvo (po krvi, mlijeku, tazbinstvu), broj žena, bračnost žene, razlika u vjeri, nedostojnost, prekomjerni razvod i iddet. Relativna smetnja podrazumijeva npr. vjenčanje nečije vjerenice.⁶⁰ Sve navedene prepreke mogle su biti i razlog za konkubinat kod parova koji su odbijali da se razdvoje čak i kada su im te prepreke i nemogućnost sklapanja braka jasno bili predočeni.

Slično je i s preprekama u kanonskom pravu. U kanonskom pravu Pravoslavne crkve preprekama za brak smatrano je sljedeće: 1. tjelesna nesposobnost (npr. venerične bolesti), 2. opreznost kod slijepih, gluhih i gluhonijemih, 3. starosna dob, 4. umna bolest, 5. nedostatak roditeljske privole, 6. zavjet djevičanstva, 7. sveštenečki čin, 8. zakonito postojeći brak, 9. četvrti brak, 10. srodstvo (po krvi, kumstvo, po posinjenju, svojta, polusvojta), 11. skrbništvo, 12. razlika vjere, 13. kažnjivi čin, 14. pripadanje vojsci i državljanstvo (treba dozvola političkih oblasti).⁶¹

Slično je i u katoličkom kanonskom pravu.⁶²

VŠS, 1916, serija A, kut. 2, spis br. 6. Usp. Adnan Jahić, “U raljama ‘degeneracije i(li) nužde’. Prilog istraživanju muslimanskog ženskog pitanja u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom”, *Historijska traganja*, Institut za historiju, Sarajevo, 2015, br. 16, 134-135.

⁵⁸ Interesantan je slučaj žandara iz Janje (kotar Bijeljina), koji nije bio optužen za konkubinat, ali jeste za “nasrtaj na moral i obraz” muslimanskih žena. On je pod izgovorom navodne zaraze natjerao muslimanske žene da se pred njim skidaju gole i kupaju. O svemu je reisul-ulema Čaušević izvjestio u ljeto 1915. zemaljskog poglavara Sarkotića. O tome pogledati: Adnan Jahić, “U raljama “degeneracije i(li) nužde”, 127.

⁵⁹ ABH, ZVS, 1912, kut. 85, sign. 25-136, br. 188 789. Zapravo, opisanu situaciju Zemaljskoj vladi predstavio je vladin povjerenik za grad Sarajevo.

⁶⁰ Mehmed Begović, *Šerijatsko bračno pravo: s kratkim uvodom u izučavanje šerijatskog prava.*, G. Kon, Beograd, 1936, 45.

⁶¹ ABH, ZVS, 1895, kut. 401, sign. 46-324/2, br. 119 642.

⁶² V. Jeličić, *Kanonsko ženidbeno pravo*, 57-62. Za detaljnije podatke pogledati dopunjeno izdanje njegove knjige iz 1942.

U izvorima se samo na jednom mjestu spominje konkubinat koji je bio posljedica nemogućnosti dobijanja dozvole za vjenčanje, budući da je mladoženja – izvjesni Mladen Kurćela iz Bugojanskog kotara, imao tek 16,5 godina i bio je bolestan. Interesantno je da se maloljetnost kao prepreka u ovom slučaju mogla zaobići budući da je liječnik Fridman nakon pregleda zaključio da je Mladen “sposoban za brak”. Problem je predstavljalo Mladenovo zdravstveno stanje: bio je zaražen sifilisom. Liječnik je preporučio da se Mladenova djevojka Milica pošalje kući dok se Mladen ne izliječi. Tek nakon toga moglo se razmišljati o braku.⁶³

Pored ovoga, zabilježeno je nekoliko slučajeva gdje je par izvjesno vrijeme živio u konkubinatu bez mogućnosti sklapanja braka budući da su zainteresirane strane bile maloljetne. U dva slučaja radilo se o djevojkama koje su imale tek 14, odnosno 15 godina, a već su dovedene u kuću budućeg mladoženje.⁶⁴ U druga dva slučaja radilo se o maloljetnim muškim osobama koje nisu mogle dobiti dozvolu za brak: Nikola Rudanović iz Medakova imao je 16, a Tomo Delić samo 13 godina. U oba slučaja djevojke su bile starije od mladića od pet do osam godina.⁶⁵ Slučaj Mitra Kostića iz Miroševića (kotar Fojnica) poseban je. Mitru i njegovoj izabranici Stani Jovanović brak je bio zabranjen iz dva razloga: Mitar je imao svega 13,5 godina; Mitrova tetka je živjela u konkubinatu s Mitrovim budućim puncem. Srpsko-pravoslavna konzistorija tražila je liječnički pregled za Mitra, ali ga je on odbio. Odlučio je živjeti sa Stanom u konkubinatu. Na koncu, Konzistorija je tražila pomoć Zemaljske vlade, ali je epilog slučaja ostao nezabilježen.⁶⁶

Pronašla sam samo jedan slučaj gdje je konkubinat održavan jer brak nije mogao biti sklopljen zbog mentalnog i fizičkog stanja mladoženje. Naime, Stojan Cvjetanović iz Vlaseničkog kotara Srpsko-pravoslavnoj konzistoriji predao je molbu za brak. Konzistorija podnesenu molbu nije razmatrala jer podnosilac “nije potpuno pri svijesti” i uočeno je da ima i tjelesnih mana. Naređeno je da se izvrši liječnički pregled kako bi se sve navedeno potvrdilo. Kotarski liječnik iz Vlasenice nakon pregleda potvrdio je sve navode Konzistorije i Stojana proglasio nesposobnim za brak. No, otac je Stojana odveo i drugom liječniku u Srebrenicu, koji se o Stojanu pozitivno izrazio. Epilog ovog iznimno zanimljivog slučaja nalazi se u rješenju Kotarskog ureda kao suda (Vlasenica) kojim je Stojan proglašen

⁶³ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-529, br. 189.

⁶⁴ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-534, br. 363; 1912, kut. 187, sign. 50-21, br. 257 218. U ovom drugom slučaju djevojka ni po građanskim zakonima nije mogla sklopiti brak prije 15. godine.

⁶⁵ ABH, ZVS, 1900, kut. 51, sign. 6-506, br. 286; 1900, kut. 51, sign. 6-523, br. 1444.

⁶⁶ ABH, ZVS, 1904, kut. 75, sign. 98-21/7a, br. 167 387.

“slaboumnim”, dok mu je za skrbnika određen otac Mićo.⁶⁷ Naravno, od braka se moralo odustati, ali nije mi poznato da li je djevojka i pod kojim okolnostima vraćena kući.

Zabilježeno je više slučajeva gdje je konkubinatu održavan jer svećenik nije htio vjenčati par budući da su bili u određenom stupnju srodstva ili je jednom od potencijalnih supružnika to bio četvrti brak po redu, što prema pravoslavnom kanonu nije bilo dopušteno. Veliki problem predstavljala je i okolnost da pravoslavni i katolici nisu mogli dobiti razvod braka. Napuštanje jedne bračne zajednice i zasnivenje nove veze značilo je da se u potonjem slučaju moglo raditi samo o konkubinatu, jer se razvod nije mogao dobiti.⁶⁸ Kod muslimana je razvod bio predviđen šerijatskim propisima, ali se u praksi dešavalo da razvod može dobiti jedino muškarac, ukoliko ga zatraži, dok za žene to u pravilu nije bilo moguće.⁶⁹ Žene koje bi napustile supruga, bez mogućnosti rastave, mogle su živjeti samo u divljem braku s nekim novim izabranikom.⁷⁰

Muškarac musliman mogao je oženiti ženu druge vjeroispovijesti, ali je muslimankama to bilo zabranjeno. Kod katolika i pravoslavnih isticana je razlika između potencijalnog braka s osobom koja jeste prošla čin krštenja (npr. katolik i pravoslavni) i onom koja nije krštena (npr. katolik i musliman). Katolička crkva ostavljala je mogućnost *dispensa* u oba slučaja uz određene uvjete, dok prema kanonu pravoslavne vjeroispovijesti druga opcija nije moguća.⁷¹ Uprkos svemu

---

⁶⁷ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-544, br. 703.

⁶⁸ Ljiljana Dobrovšak, “Ženidbene (bračno) pravo u 19. stoljeću u Hrvatskoj”, *Croatica Christiana Periodica* 29, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 2005, br. 56, 93. Usp. ABH, ZVS, 1914, kut. 173, sign. 50-21, br. 216 209.

⁶⁹ Ovdje treba naglasiti da islam ženi priznaje pravo na razvod u slučajevima kada je napusti muž, kada je muž ne može više izdržavati, u slučaju zlostavljanja i sl. Mehmed Begović, *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena*, Grafički umetnički zavod “PLANETA”, Beograd, 1931, 15.

⁷⁰ A. Balagija, “Konkubinati (divlji brakovi) kod muslimana”, 104, 108. Usp. Kasim Hadžić, “Za usporevanje brakorazvodnog postupka pred šerijskim sudovima”, *Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1945*, Sarajevo, 1944, XIII, 99.

⁷¹ Tomo Vukšić, “Mješovite ženidbe u katoličanstvu, pravoslavlju i islamu (I): Pravno i pastolaro pitanje u međuvjerskim odnosima”, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet, Split, 2007, vol. 42, br. 1, 86, 92. Tomo Vukšić, “Mješovite ženidbe u katoličanstvu, pravoslavlju i islamu (II): Pravno i pastolaro pitanje u međuvjerskim odnosima”, izd. I mjesto, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet, Split, 2007, vol. 42, br. 2, 228, 232. U izvorima sam pronašla dva slučaja konkubinata gdje brak nije bio moguć usljed činjenice da je par bio različitih konfesija. U oba slučaja muškarac je bio musliman, a žena katolkinja i, prema njihovim navodima, Katolička crkva nije davala saglasnost za brak. ABH, ZVS, 1900, kut. 53, sign. 8-244, br. 699; 1902, kut. 40, sign. 8-232/2, br. 389.

navedenom, miješani brakovi su, izgleda, postali učestalija pojava početkom 20. stoljeća i to pretežno u redovima inteligencije.⁷²

U slučajevima udovištva konkubinat je održavan dok ne prođe period žalovanja. Obično je trebalo čekati šest mjeseci da prođe žalost i tek bi se nakon toga mogla predati molba za vjenčanje. Takav je bio slučaj Pave Tešića i Rose Zlovarić iz Imljana. Izgleda da je par počeo zajednički život samo nekoliko dana nakon smrti Rosinog supruga (on je preminuo 3. jula, a prijavu protiv para koji živi u konkubinatu podnijelo je Srpsko-pravoslavno parohijsko zvanje u Imljani-ma 13/26. jula). Zahtjev svećenika išao je u pravcu rastavljanja para dok ne prođe šest mjeseci žalosti. Kotarski predstojnik odbio je uplitanje smatrajući da crkvene zabrane i vode konkubinatu u pojedinim slučajevima.⁷³

Pored navedenog, interesantni su i slučajevi gdje je konkubinat održavan kao posljedica postojanja drugih bračnih prepreka: život s pastorkom svoje sestre, život sa snahinom majkom (prijom), te slučaj u kojem brat i sestra iz jedne kuće ulaze u vezu s bratom i sestrom iz druge kuće.⁷⁴

Nerijetko su se parovi žalili na vjerska lica i njihove postupke koji su direktno utjecali na nemogućnost sklapanja braka, usljed čega se par odlučivao na život u izvanbračnoj zajednici. Neke pritužbe ticale su se “lažnih obećanja” koje su svećenici davali parovima, a potom bi pronalazili razlog da par ne vjenčaju. Mnogi parovi time su pravdali svoj konkubinat.⁷⁵

U dva slučaja navode se lični antagonizmi između svećenika i para koji su vodili ka tome da svećenik odbija vjenčati dotični par, te da “izmišlja” bračne prepreke.⁷⁶ Interesantan je i slučaj u kojem je vjersko lice koje je prijavilo konkubinat optuženo za netoleranciju i religijski fanatizam.⁷⁷

Neki svećenici su, čak dokazano, svjesno kršili kanonske propise. Možda je najnevjerovatniji slučaj paroha Todora Markovića iz Srebrenice, koji je malodobnom sinu Jevremu doveo djevojku Paunu radi sklapanja braka. Uprkos tome što

---

⁷² Žal zbog učestalije pojave “mješovitih brakova” s osvrtno na kanonsko pravo iznosi Jerej Dimitrije Janković u više brojeva *Dabro-bosanskog istočnika* iz 1902. godine. Posebno pogledati brojeve 7 i 8, 145-148, te 172-176.

⁷³ ABH, ZVS, 1912, kut. 187, sign. 50-21, br. 195 925.

⁷⁴ ABH, ZVS, 1900, kut. 51, sign. 6-515, br. 1122; 1900, kut. 51, sign. 6-495; 1902, kut. 45, sign. 6-538, br. 539.

⁷⁵ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-535, br. 6019; sign. 6-538, br. 539; 1900, kut. 51, sign. 6-533 i 6-534, br. 2285.

⁷⁶ ABH-ZVS, 1900, kut. 45, sign. 6-501, br. 275; 1918, kut. 210, sign. 50-11, br. 233 250.

⁷⁷ ABH, ZVS, 1902, kut. 48, sign. 8-232/2, br. 389.

je liječnik ustvrdio da Jevrem nije sposoban za brak, paroh je par vjenčao, zbog čega je pozvan na razgovor. Nije mogao snositi posljedice navedenog čina jer je bio jedini paroh koji je mogao u tom trenutku služiti u Srebrenici. Jedino što se moglo poduzeti bilo je rastavljanje para dok Jevrem ne postane punoljetan. Nažalost, nije mi poznat epilog ovog slučaja.⁷⁸

Također, Luka Grđić Bjelokosić navodi da se on lično sjeća dva slučaja gdje su mitropoliti Prokopije i Ignjatije dozvolili razvod braka jer par nije imao djece. Prva žena nije odlazila iz kuće, nego se s mužem “bratila”, što znači da su nastavljali živjeti kao brat i sestra (sic!). Vrlo je interesantan njegov zaključak: “To je može biti i protivno crkvenijem kanonima, ali se eto kod nas i takijeh slučajeva more naci, a sve radi muškoga poroda. To u narodu nije neobicno, a nije ni sramotno.”⁷⁹

U nekim slučajevima optužbe su izrečene na račun svećenika koji su naplaćivali više takse za vjenčanje od onih koje su bile propisane. Ponekad je svećenik tražio naplatu više takse da bi “zažmirio” na određene nepravilnosti, a ponekad je vjerska organizacija štitila duhovno lice opravdanjem da je viša taksa tražena samo iz razloga da bi se par odvratio od vjenčanja.⁸⁰

Iz svega navedenog može se zaključiti da je konkubinat zapravo bio plod ekonomskih, socijalnih i vjerskih prilika u Bosni i Hercegovini na prijelomu 19. i 20. stoljeća. Obično je takva veza nastajala usljed loših ekonomskih uvjeta para, roditeljskog protivljenja braku, ali i zbog različitih vjerskih propisa koji su onemogućavali sklapanje bračne zajednice. Parovi su, bez obzira na nametnute moralne vrijednosti, pristajali živjeti u divljim brakovima iako neki od njih nisu nailazili na razumijevanje sredine. No, nerijetko je sredina i divlji brak smatrala “pravim” brakom.

Zaključak

Konkubinati su predstavljali dobrovoljne izvanbračne veze dvoje ljudi koji su dijelili zajedničko domaćinstvo i bračnu postelju. Mogli su predstavljati privremeno ili stalno rješenje za određeni par. Kod privremenih konkubinata misli se na

---

⁷⁸ ABH, ZVS, 1900, kut. 51, sign. 6-535, br. 400.

⁷⁹ *Bosanska vila* (Sarajevo), 30. 12. 1891. Članak dostupan: <http://www.infobiro.ba/article/656575> (08. 05. 2018)

⁸⁰ ABH, ZVS, 1902, kut. 45, sign. 6-529, br. 189; 1918, kut. 210, sign. 50-11, br. 196 678.

probne brakove, kojih je u Bosni i Hercegovini krajem 19. stoljeća bilo, ali nisu bili podjednako zastupljeni u svim sredinama, gradskim i seoskim. Ponekad je par živio u konkubinatu dok ne stekne uvjete za vjenčanje. Nekada se nevjesta u mladoženjinu kuću dovodila “otmicom”. Tu treba razlikovati otmicu koja podrazumijeva saglasnost djevojke koja je pristala “da se ukrade” iz porodičnog doma, najčešće zbog toga da se izbjegnu troškovi svadbe. Otmica djevojke kao nasilni akt smatrana je kaznenim činom i zaslužuje posebno istraživanje.⁸¹

Konkubinati su opstajali zbog ekonomskih, socijalnih i vjerskih prilika bosanskohercegovačkog društva u razmatranom periodu. Najčešće navođeni razlozi ulaženja u izvanbračni život jesu siromaštvo, loš socijalni status para, te vjerske prepreke za sklapanje braka: par se nalazio u određenom stupnju krvnog srodstva, nemogućnost razvoda, nemogućnost sklapanja četvrtog braka. Organi austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini koji su se bavili pitanjem divljih brakova u svojim izvještajima često su isticali da je ova pojava karakteristična za siromašne sredine, bilo da je riječ o selu ili gradu. Takvih slučajeva moralo je biti i među “elitom”, ali su oni manje bilježeni, vjerovatno iz straha da se vjersko lice, koje u pravilu prijavljuje konkubinat, ne zamjeri nekom istaknutom pojedincu.

Vjerske institucije nastojale su uključiti Zemaljsku vladu i niže organe uprave u borbu protiv konkubinata. Zemaljska vlada držala se naredbe iz 1891, koja je, u principu, mogla biti vrlo široko tumačena. To se pokazalo i u praksi. Kotarske oblasti posredovale su u slučajevima prijavljenih konkubinata jedino u ekstremnijim slučajevima ili kada je pritisak vjerskih organa bio izuzetno jak. U suprotnom, ostavljali su parove da žive nevjenčano. Čak je i u redovima straže sigurnosti bilježeno dosta slučajeva konkubinata, što se pravdalo činjenicom da postoji određena kvota za izdavanje bračnih dozvola straži sigurnosti.

Teško je zaključiti da li je modernizacija društva doprinijela održavanju institucije divljeg braka. U našoj historiografiji ne postoje opsežnija istraživanja navedene pojave ni prije ni poslije 1878, da bi se mogla raditi komparativna analiza ovih dvaju perioda bosanskohercegovačke povijesti. Teza o tome da je “loš utjecaj gradova” bio prisutan u održavanju konkubinata ne može ostati budući da je veliki broj slučajeva izvanbračnih zajednica bilježen i u manjim sredinama.

---

⁸¹ Više o tome: Emilijan Lilek, “Ženidba i udadba u Bosni i Hercegovini”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 1898, X, 5-92.

CONCUBINAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AT THE TURN OF THE 19TH/ 20TH CENTURY

Summary

This paper deals with the institution of concubinage in Bosnia and Herzegovina at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The aforementioned institution connoted, in “Bosnian case”, voluntary cohabitation of two people who shared the same household. There were two types of wild marriages: temporal and permanent. The first type occurred when couple, for some reason, wanted to wait until they could get married. Concubinage was the result of economic, social and religious circumstances in Bosnian society at the turn of the 19th and the 20th century. The most common reasons for wild marriage were: poverty, poor social status of couple, marriage obstacles (blood relation, the impossibility to get a divorce, the impossibility to get permission for the forth marriage etc.).

Religious institutions tried to cooperate with Provincial Government, but they were not satisfied with the final results. Government relied on legal provision from 1891, No. 28 407, which could be widely interpreted: concubinage was problem only in case of disturbance of the public order.